

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 347

Ekonomia

Redaktorzy naukowi

Jerzy Sokołowski

Magdalena Rękas

Grażyna Węgrzyn

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redaktor Wydawnictwa: Aleksandra Śliwka
Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz
Korektor: Barbara Cibis
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2014

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-418-9

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:
EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	11
Łukasz Abramczuk, Konrad Jabłoński, Aldona Skarzyńska: Projekcja opłacalności zbóż i rzepaku w zależności od kosztów uprawy i wyników produkcyjnych	13
Irena Augustyńska-Grzymek: Bezrobocie a emigracja ludności wiejskiej na przykładzie regionu Pomorze i Mazury	22
Ryszard Barczyk: Znaczenie przemian banków komercyjnych w kształtowaniu morfologii cykli kredytowych w Polsce w latach 1998-2013	32
Nicoletta Baskiewicz: The role of the process owner in the successive stages of the process management	45
Aneta Bernatowicz: Zarządzanie zasobami ludzkimi w procesie budowania kapitału pracy przedsiębiorstwa budowlanego	56
Agnieszka Bretyn: Konsumpcja gospodarstw domowych w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej	65
Kazimierz Cyran, Sławomir Dybka: Dystrybucja produktów na tle pozostałych obszarów wykorzystania Internetu w przedsiębiorstwach sektora żywnościowego (np. woj. podkarpackiego)	75
Sławomir Czetwertyński: Wirtualizacja dóbr informacyjnych na przykładzie usługi „wideo na życzenie”	86
Magdalena Czulowska, Marcin Żekało: Koszty żywienia krów w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka	97
Małgorzata Deszczka-Tarnowska: Rynek mikrokredytów – analiza porównawcza na przykładzie Polski i Niemiec	105
Grzegorz Dybowski: Relacje ekonomiczne w polskim łańcuchu drobiarskim.....	115
Mateusz Folwarski: Analiza zależności wpływu wybranych zmiennych na poziom wynagrodzeń kadr zarządzających w bankach w wybranych krajach	125
Artur Grabowski: Znaczenie ekonomiczne zimowych igrzysk olimpijskich – implikacje dla Polski	134
Aleksander Grzelak, Angelika Dziubak: The selected problems of economic development of Mexico at the beginning of the twenty-first century....	144
Marcin Halicki, Bogusław Ślusarczyk: Analysis of the impact of economies' internationalization in the portfolio management process	155
Anna Horodecka: „Homo oeconomicus” jako podstawa ekonomii – krytyka i alternatywy	166

Żaklina Jabłońska, Piotr Jabłoński: Franczyza w małych i średnich sklepach spożywczych działających w Polsce.....	184
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Modelowanie rynku energii przy użyciu nowoczesnych metod prognostycznych.....	195
Michał Jurek: Model biznesowy banków spółdzielczych w Polsce – ryzyko i wyzwania.....	205
Grażyna Karmowska, Mirosława Marciniak: Wielowymiarowa analiza porównawcza rozwoju regionalnego Polski Wschodniej i Zachodniej.....	215
Janusz Kot, Ewa Kraska: Współpraca jako element działalności przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach (na przykładzie regionu świętokrzyskiego).....	228
Andrzej Kowalczyk: Konkurencyjność przedsiębiorstw – wybrane zagadnienia.....	239
Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepkowska-Flis: Alternatywne podejście do analizy efektów BIZ w obszarze produktywności.....	251
Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepkowska-Flis: Rola integracji gospodarczej w kształtowaniu procesów rozwojowych – analiza w kontekście kreatywnej destrukcji.....	262
Hanna Kruk: Hipoteza rajów dla zanieczyszczeń – ujęcie teoretyczne.....	272
Anna Krzysztofek: Nowa formuła Respect Index.....	282
Justyna Kujawska: DEA jako metoda oceny niemedycejskich determinantów zdrowia.....	293
Paweł Kulpaka: Model konsumpcji permanentnej M. Friedmana a keynesowskie funkcje konsumpcji – empiryczna weryfikacja wybranych teorii na przykładzie Polski.....	303
Wojciech Leoński: Korzyści i koszty związane ze stosowaniem koncepcji CSR w przedsiębiorstwie.....	314
Józef Łobocki: Rola zakorzenienia lokalnego w warunkach gospodarki globalnej.....	323
Agnieszka Łopatka: Rozwój społeczny z rozróżnieniem płci w aspekcie wskaźnika HDI w Polsce.....	331
Aleksandra Majda: Internal determinants of competitive advantage in Polish and Italian family businesses in the time of knowledge-based economy-comparative analysis.....	341
Antoni Mickiewicz, Bartosz Mickiewicz: Analiza przebiegu i realizacji działań zawartych w IV osi „Leader” PROW 2007-2013.....	353
Anna Nowak, Agnieszka Kamińska, Monika Różańska-Boczula: Przemiarne zróżnicowanie potencjału produkcyjnego rolnictwa w Polsce.....	363
Artur Ostromięcki, Dariusz Zając, Andrzej Mantaj: Znaczenie zasobów ziemi w działalności rolniczej rolników prowadzących dodatkowo pozarolniczą działalność gospodarczą.....	373
Magdalena Ratalewska: Przedsiębiorczość w sektorach kreatywnych.....	382

Jerzy Rembeza, Grzegorz Przekota: Sezonowość bezrobocia w krajach Unii Europejskiej	391
Agnieszka Skoczyła-Tworek: System kontroli wewnętrznej jako strategiczna linia obrony przed ryzykiem korporacyjnym.....	400
Feliks Marek Stawarczyk: Płaca minimalna a zatrudnienie – teoria i praktyka	409
Stanisław Swadźba: 10 lat w Unii Europejskiej. Gospodarka Polski na tle pozostałych gospodarek nowych krajów członkowskich	419
Piotr Szajner: System regulacji rynku cukru w UE a funkcjonowanie oligopolu cukrowego w Polsce	431
Jarosław Szostak: Przyczynek do rozważań wokół społecznej gospodarki rynkowej	441
Monika Szyda: Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju handlu internetowego w Polsce	454
Piotr Urbanek: Programy partycypacji we własności jako narzędzie kreacji czy destrukcji wartości dla akcjonariuszy	464
Zuzanna Urbanowicz: Wpływ polityki pieniężnej Europejskiego Banku Centralnego na stabilność cen w strefie euro.....	473
Małgorzata Wachowska: Rola bliskości geograficznej w pozyskiwaniu wiedzy. Badanie cytowań patentowych.....	483
Tatiana Wiśniewska: Funkcjonowanie placówek medycznych w kontekście wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych w świetle badań własnych	492
Danuta Wiczak-Roszkowska: Przestrzenne zróżnicowanie kapitału ludzkiego w Polsce	503
Renata Wojciechowska: Schemat wiedzy naukowej w ekonomii	514
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Strukturalny wymiar kapitału społecznego w Polsce.....	522
Grażyna Wolska: CSR jako współczesna koncepcja prowadzenia działalności gospodarczej. Zaangażowanie w ideę CSR przedsiębiorstw w Polsce.	533
Anna Zielińska-Chmielewska: Ocena realizacji strategii finansowych wybranych giełdowych spółek mięsnych w latach 2005-2011	543
Mariusz Zieliński: Koncepcja CSR z perspektywy państwa i przedsiębiorstwa	552
Krzysztof Zmarzłowski: Czynniki różnicujące spożycie piwa w polskich gospodarstwach domowych w latach 1999-2008.....	561

Summaries

Łukasz Abramczuk, Konrad Jabłoński, Aldona Skarżyńska: The projection of profitability of cereals and oil rapeseed depending on the level of costs of cultivation and production results	21
Irena Augustyńska-Grzymek: Unemployment vs. emigration of rural population on the example of Pomorze and Mazury region.....	31

Ryszard Barczyk: Significance of transformation of commercial banks for shaping the morphology of credit cycles in Poland in the years 1998-2013	44
Nicoletta Baskiewicz: Zadania właściciela procesu w kolejnych etapach zarządzania procesami.....	55
Aneta Bernatowicz: Human resource management in the process of building a construction company's human capital.....	64
Agnieszka Bretyn: Household consumption in Poland in comparison to selected European Union countries.....	74
Kazimierz Cyran, Sławomir Dybka: Distribution of products against the background of other areas of using Internet in the food sector enterprises (eg. Podkarpackie Voivodeship)	85
Sławomir Czetwertyński: The virtualization of information goods on the example of video on demand.....	96
Magdalena Czulowska, Marcin Żekało: Costs of feeding cows in farms specializing in milk production	104
Małgorzata Deszczka-Tarnowska: Microcredit market. Polish and German framework.....	114
Grzegorz Dybowski: Economic relationships in Polish poultry meat chain ..	124
Mateusz Folwarski: Analysis of dependencies of influence of selected variables on the level of remuneration of senior management in banks in chosen countries.....	133
Artur Grabowski: The economic impact of the Winter Olympic Games. Recommendation for Poland.....	143
Aleksander Grzelak, Angelika Dziubak: Wybrane problemy rozwoju gospodarczego Meksyku na początku XXI wieku	154
Marcin Halicki, Bogusław Ślusarczyk: Analiza wpływu internacjonalizacji gospodarek na proces zarządzania portfelem	164
Anna Horodecka: Homo oeconomicus, as the basis of economics. Criticism and alternatives	183
Żaklina Jabłońska, Piotr Jabłoński: The franchise business model in small and medium-sized food stores operating in Poland.....	194
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Modeling the energy market using modern forecasting methods.....	204
Michał Jurek: Business model of cooperative banks in Poland. Risks and challenges	214
Grażyna Karmowska, Mirosława Marciniak: Multidimensional comparative analysis of regional development of western and eastern Poland.....	227
Janusz Kot, Ewa Kraska: Cooperation as part of the activities of companies located in clusters (on the example of Świętokrzyskie region).....	238
Andrzej Kowalczyk: Competitiveness of enterprises. Selected issues.....	250

Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepkowska-Flis: FDI effects on productivity. An alternative approach	261
Anna Kozłowska, Agnieszka Szczepkowska-Flis: The role of international integration in economic development. Analysis in the context of creative destruction.....	271
Hanna Kruk: Pollution heaven hypothesis. Theoretical approach	281
Anna Krzysztofek: New formula of Respect Index.....	292
Justyna Kujawska: DEA as a method for evaluating of non-medical health determinants.....	302
Paweł Kulpaka: M. Friedman permanent consumption model and Keynesian consumption functions. Empirical verification of the selected theories on the example of Poland	313
Wojciech Leoński: Benefits and costs connected with CSR in enterprises.....	322
Józef Łobocki: The role of local embeddedness under conditions of global economy.....	330
Agnieszka Łopatka: Analysis of social development, including sex indicator by Human Development Index in Poland.....	340
Aleksandra Majda: Źródła przewagi konkurencyjnej firm rodzinnych w Polsce i we Włoszech w czasach gospodarki opartej na wiedzy – analiza porównawcza	352
Antoni Mickiewicz, Bartosz Mickiewicz: Analysis of process and realization of activities implemented in IV axis “Leader” of RADP 2007-2013 ..	362
Anna Nowak, Agnieszka Kamińska, Monika Różańska-Boczula: Spatial differentiation of agriculture productive potential in Poland.....	372
Artur Ostromięcki, Dariusz Zajac, Andrzej Mantaj: The importance of land resources in non-agricultural business of farmers running additional non-agricultural business activity	381
Magdalena Ratalewska: Entrepreneurship in creative sectors.....	390
Jerzy Rembeza, Grzegorz Przekota: Seasonality of unemployment in EU countries.....	399
Agnieszka Skoczylas-Tworek: The internal control system as a strategic line of defence against corporate risk	408
Feliks Marek Stawarczyk: Minimum wages and employment. Theory and practice.....	418
Stanisław Swadźba: 10 years in the European Union. Polish economy against the background of the new member states.....	430
Piotr Szajner: Sugar market regime in the EU vs. oligopoly in Polish sugar .	440
Jarosław Szostak: Socio-economic growth as a rationale for the social market economy model.....	453
Monika Szyda: Economic determinants of e-commerce development in Poland	463

Piotr Urbanek: Long term incentives programs in the process of creation or destruction of shareholder value	472
Zuzanna Urbanowicz: Impact of monetary policy of the European Central Bank on price stability in the eurozone	482
Małgorzata Wachowska: The role of geographic proximity in knowledge acquisition. A study of patent citations	491
Tatiana Wiśniewska: Functioning of medical facilities in the context of Information and Communication Technology in the light of own research ..	502
Danuta Wiczak-Roszkowska: Spatial diversity of human capital in Poland	513
Renata Wojciechowska: Scientific knowledge scheme in economics	521
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Structural dimension of social capital in Poland	532
Grażyna Wolska: CSR as a modern concept of economic activity. CSR awareness in Poland	542
Anna Zielińska-Chmielewska: Assessment of financial strategies implementation of chosen stock meat enterprises in the period 2005-2011	551
Mariusz Zieliński: The concept of the CSR from the state and the company perspective	560
Krzysztof Zmarzłowski: Factors differentiating beer consumption in Polish households in the years 1999-2008.....	570

Anna Horodecka

Kolegium Analiz Ekonomicznych

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

e-mail: ahorod@sgh.waw.pl

„HOMO OECONOMICUS” JAKO PODSTAWA EKONOMII – KRYTYKA I ALTERNATYWY*

Streszczenie: Celem artykułu jest krytyczna ocena aktualnej koncepcji człowieka jako podstawy ekonomii głównego nurtu oraz wskazanie na możliwe alternatywne kierunki przemian tej koncepcji. Krytykowana jest tradycyjna koncepcja „homo oeconomicusa”, skupiająca się na problemach metodologicznych, niezgodności z empiryczną wiedzą na temat funkcjonowania człowieka, pominięciu w tym modelu człowieka kluczowych czynników wpływających na ten model, a oddziałujących negatywnie na zachowanie człowieka jako jednostki i grupy, oraz krótkowzroczności tego podejścia i nieadekwatności do aktualnych problemów gospodarczych. Dlatego pojawiają się alternatywne obrazy człowieka powiązane z powstawaniem nowych kierunków ekonomicznych, metodologiczne zmiany, rozszerzenie zakresu metod badania i szersze zastosowanie metod eksperymentalnych, wykorzystanie psychologii i neurologii do badania zachowań ekonomicznych, nacisk na jakościowe analizy, włączenie badania wartości i norm, jak też nowy cel i zakres badań (nie tylko opis, ale odkrycie pożądanego ładu gospodarczego, wskazówki dla polityki).

Słowa kluczowe: homo oeconomicus, alternatywne obrazy człowieka, metodologia.

DOI: 10.15611/pn.2014.347.16

1. Wstęp

„Homo oeconomicus” jest w ekonomii, dydaktyce i badaniach powszechnie uważany za podstawowy model człowieka. Mimo że jest krytykowany prawie od początku, zbudowano na tym obrazie człowieka podstawy tej części ekonomii, która jest wykładana na uniwersytetach na całym świecie. Do ekonomii wdzierają się jednak inne modele człowieka, wyrosłe z krytyki człowieka ekonomicznego, i kształtują

* Publikacja została sfinansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr UMO-2011/03/D/HS4/00849.

się inne kierunki ekonomii. Czy te alternatywne modele człowieka mogą stać się podstawą ekonomii przyszłości? Czy ekonomia głównego nurtu wchłonie wraz z nowymi trendami w ekonomii także lansowaną przez nie koncepcję człowieka, a przez to sama ulegnie przemianom o charakterze paradygmatycznym?¹ Czy alternatywą dla „homo oeconomicusa” będzie któraś z nowych koncepcji człowieka, czy też eklektyczny obraz złożony z istniejących modeli?

Nie sposób odpowiedzi w ramach jednego artykułu. Celem artykułu jest krytyczne przyjrzenie się i ocena aktualnej koncepcji człowieka, jako podstawy ekonomii głównego nurtu, oraz wskazanie na możliwe alternatywne kierunki przemian tej koncepcji.

Ponieważ nie ma jednoznaczności w sposobie ujmowania pojęcia koncepcji/obrazu człowieka w ekonomii, przedstawione zostaną w sposób skrótowy podstawowe definicje, podziały i problemy związane z obrazem człowieka (szerzej: [Horodecka 2012a; Horodecka 2011a; Horodecka 2011b; Horodecka 2011c; Horodecka 2012b]) oraz problematyka związana z obrazem człowieka, który jest podstawą teorii w naukach ekonomicznych.

W części drugiej zostanie przeanalizowany model „homo oeconomicus” w roli podstawowej koncepcji, na której opiera się ekonomia. Przedstawiona zostanie definicja i źródła tego modelu człowieka, podstawowe założenia, na jakich się on opiera, jak też powiązanie tego modelu z teorią ekonomii i jego wpływ na sposób wnioskowania o całej gospodarce.

W części trzeciej przeprowadzona zostanie krytyka tego modelu człowieka, odnosząca się do metodologii, niezgodności empirycznej (z empiryczną wiedzą na temat funkcjonowania człowieka) na płaszczyznach metodologii, nieprzystawiania do empirii, pominięcia kluczowych czynników wpływających na ten model a oddziałujących negatywnie na zachowanie człowieka jako jednostki i grupy, krótkowzroczności tego podejścia, nieadekwatności do aktualnych problemów gospodarczych. Część trzecia kończy się próbą krytycznego ustosunkowania ekonomii zbudowanej na takiej koncepcji człowieka.

Czwarta część przedstawia różne sposoby rozwiązania tego dylematu – przedstawione są w niej, po omówieniu przyczyn powstawania nowego obrazu człowieka, alternatywy dla tradycyjnego, ortodoksyjnego obrazu człowieka w ekonomii. Alternatywy te są nowymi koncepcjami człowieka i związanymi z nimi nowymi szkołami czy kierunkami ekonomicznymi.

W zakończeniu przedstawione zostaną w skrócie najważniejsze wnioski wynikające z istniejących punktów krytycznych w odniesieniu do dominującego obrazu człowieka, jak również podjęta zostanie krótka refleksja odnośnie do wad i zalet alternatywnych obrazów człowieka, jak też możliwości ich zastosowania w praktyce.

¹ Zmiana koncepcji świata i człowieka dla nauk, zwłaszcza społecznych, przynosi ze sobą zmiany o charakterze fundamentalnym.

2. Obraz człowieka jako podstawa teorii ekonomicznej. Definicje i podział

W opracowaniu stosowane jest pojęcie „obraz człowieka”, które w literaturze polskiej często jest zbliżone znaczeniowo do „koncepcji człowieka” lub „modelu człowieka”². Użycie takiego określenia „obraz”, a nie „koncepcja” nie jest jedynie wyborem tłumacza literatury obcej co do pojęć odnoszących się do badanego zagadnienia, lecz ma także swoje uzasadnienie w języku polskim. Zakres znaczeniowy słowa „obraz” pozwala również dostrzec w nim inne aspekty normatywne, a po drugie łatwiej widać jego paralelę do funkcjonującego w literaturze określenia „obraz świata”, stosowanego zdecydowanie częściej niż „koncepcja świata”. Ponieważ są to terminy bardzo zbliżone znaczeniowo będą one stosowane zamiennie.

Obraz człowieka w funkcji pozytywnej ujmowany jest jako całość założeń oraz wiedzy o istocie człowieka i jego działaniach. W ramach teorii są one ujmowane w sposób domyślny (*implicite*) lub wyraźny (*explicite*). W funkcji deskryptywnej jest to obraz odzwierciedlający, kim jest człowiek, dokąd zmierza, jakie są motywy jego działania i jak postępuje. Opiera się na aktualnym stanie wiedzy o człowieku zgromadzonej z różnych dyscyplin zajmujących się człowiekiem – medycznych, psychologicznych, socjologicznych itd. – jest ich pewną syntezą, traktowaną jako podstawa dla wypowiedzi zarówno pozytywnych, jak i normatywnych. W funkcji normatywnej obraz człowieka jest nieuświadomionym lub uświadomionym obrazem tego, kim jest człowiek, jakie jest jego miejsce w świecie, jak i dlaczego powinien się zachować w taki, a nie inny sposób. W swojej funkcji normatywnej obraz człowieka kieruje zachowaniem ludzi świadomych lub nieświadomych odbiorców określonej wizji człowieka [Haller 2012, s. 56]. Obrazem człowieka jako modyfikującym zachowanie zajmowali się np. [Müller 2012; Fahrenberg, Cheetham 2007], jak też specjaliści od zarządzania, zachowań organizacyjnych [Weinert 1984; McGregor 2006 (1960); Schein 1970]³. W tym kontekście obraz człowieka może być definiowany jako: „wzory podstawowych przekonań, czym jest człowiek, jak funkcjonuje w swoim środowisku społecznym i fizycznym, i jakie reprezentuje wartości i cele, który obejmuje obraz siebie i obrazy innych” [Fahrenberg 2006, s. 12], czy jako „zespół przekonań co do natury ludzkiej” [Oerter 1991, s. 19]. Z kolei w swojej funkcji deskryptywno-pozytywnej obraz człowieka staje się podstawą dalszych teoretycznych rozważań danej dyscypliny [Rost 2008, s. 51]. W literaturze anglosaskiej w tym kontekście można rozumieć tzw. Identity [Akerlof, Kranton 2010a], czyli jak człowiek rozumie siebie i innych, co wpływa na jego preferencje.

² Inne możliwe określenia to koncepcje podmiotu gospodarującego, wizerunek człowieka gospodarującego itd., Klimczak 2000.

³ Tematyzowane na konferencji z 2013. Horodecka, Martowska, Wrocławska-Warchała 2014 (in process).

Spotykane są różne definicje obrazu człowieka: jako „określone wyobrażenie o człowieku, składające się z założeń lub rozpoznaniu o jego istocie“ [Hesch 2000, s. 5], czy „zespół założeń, życzeń, spekulacji czy przekonania o istocie czy naturze człowieka“ [Gehlen 1993, 655-659], „obrazy człowieka to upraszczające i uproszczone ramy myślenia, względnie założenia dotyczące wartości i postaw innych ludzi“ [Neuberger 2002]. Może być rozumiany, jako odzwierciedlenie rzeczywistości (niem. „Abbild”), jako symbol (niem. „Sinnbild”), lub jako pożądaný wizerunek (niem. „Wunschbild”) [Biskup 2000, s. 15]. Służy z jednej strony wyjaśnieniu rzeczywistości (funkcja deskryptywna), z drugiej identyfikacji człowieka jak i ukierunkowaniu działań człowieka (funkcja normatywna). Siebenhüner podkreśla, że obrazy człowieka są jedynie pewnymi heurystykami uwidaczniającymi tylko niektóre aspekty rzeczywistości, a inne zaciemniają [Siebenhüner 2001a] i są podstawą realnych wyborów dokonywanych przez człowieka. Spotykane są różne podziały obrazów człowieka; obraz samego siebie (niem. „Selbstbild”) jak i innych (niem. „Fremdbild”) [por. Fahrenberg 2006, 12], jak też podział na indywidualny i społeczny obraz człowieka, podział obrazu na występujący w teorii naukowej i w świadomości społeczeństwa. Mówi się też o eksplikatywnych i implikatywnych obrazach człowieka. Obrazy eksplikatywne np. koncepcje istniejące w organizacjach, mają charakter wycinkowy oraz ideologiczny [Matthiesen 1995]. Implikatywne obrazy człowieka mają ukryte antropologiczne podstawy, i często muszą zostać dopiero wypracowane. W podziale obrazu człowieka możemy wyodrębnić różne poziomy. Wyróżniamy w nim jedynie zachowanie (powierzchnowy obraz człowieka), lub wchodzimy głębiej – ujmując również jego strukturę motywacyjną i zagadnienie sensu⁴.

Mówiąc o obrazie człowieka odnosimy się również do różnych jego wymiarów: duchowego, psychicznego i fizjologicznego, paralelę⁵, do których można dotrzeć w koncepcji trzech światów u Poppera [Popper, Eccles 2005].

W obrazie człowieka można się doszukać następujących trzech aspektów: wypowiedzi dotyczących natury człowieka, postulatów wartości godnych osiągnięcia wyobrażenia dotyczących życia ludzkiego (dobrego, godnego, wypełnionego, szczęśliwego), jak też opisowych lub normatywnych wzorców roli człowieka np. w przedsiębiorstwie przybierają one postać profilów zawodowych i etycznych, składających się na oczekiwania wobec pracownika i ułatwiające mu orientację [Oerter, Detzer 1999]. Obraz człowieka jest zależny od obrazu świata [Horodecka 2011a; Rollka, Schultz 2011; Oerter 1999] i od otoczenia, w jakim występuje. Istnieje wiele rodzajów zakorzenienia obrazu człowieka, np. systemowe – podkreślane przez twórców teorii systemów, kulturowe i społeczne – przez szkołę historyczną, instytucjonalne – przez ekonomię instytucjonalną, ekologiczną – przez ekonomię ekologiczną, płęć społeczną, gender (ekonomię feministyczną).

⁴ Klimczak [2000] pisze z kolei o tzw. trzech piętrach wizerunku człowieka gospodarującego.

⁵ Opisana w [Horodecka 2012a].

W ekonomii obrazy człowieka o właściwościach takich jak zaznaczone powyżej stają się zatem podstawą teorii ekonomicznych. Wpływają również na metodologię i mogą też przyczynić się do zmiany paradygmatu.

Wpływ obrazu człowieka na teorię wynika z uwarunkowań, w jakich teoria powstaje, wpływających na charakter twierdzeń [Sosenko 2008], ogólny sposób myślenia w danej kulturze, język (aktywnie określający horyzonty myślowe), informacje (wiedza faktograficzna), wiedzę teoretyczną w danej dziedzinie, orientację aksjologiczną uczonego.

Poza tym metanaukowy charakter obrazów człowieka jest odpowiedzialny za ich wpływ na teorie powstające w ramach nauk ekonomicznych, czyli w ekonomii i zarządzaniu, ponieważ obrazy człowieka kształtują oczekiwania w stosunku do typu, zakresu i charakteru teorii powstających w obrębie nauk ekonomicznych (w tym: w zarządzaniu). Mogą zawężać pole obserwacji, wybór fenomenów badanych, założenia odnośnie do ich charakteru. Są też współzależne z obrazami świata, jaki posiadają naukowcy i ich środowisko. Założenia odnośnie do obrazów człowieka implikują pewien określony obraz świata, a więc sposób postrzegania rzeczywistości, np. firmy czy organizacji. Obrazy człowieka i świata dostarczają tzw. mapy, na których pozycjonowane są te obiekty, które wydają się tym jednostkom szczególnie godne uwagi. Zwrócenie uwagi na dodatkowe fenomeny zarysowane na tych „mapach”, wzmacnia dyskusje naukowców i prowadzi często w konsekwencji do przemiany obrazu człowieka i świata. Czasami te nowe elementy „nie mieszczą się” na mapie i wówczas powstaje mapa oparta na zupełnie nowych zasadach – zmiana skali czy dodanie nowych elementów często bowiem nie wystarcza. Można to porównać do przewrotu kopernikańskiego – mapa wszechświata zostaje narysowana na nowo – z innym układem odniesienia. Zatem pytanie o charakter tych zmian sprowadza się do tego – ujmując metaforycznie – czy mapę możemy jeszcze uzupełnić, czy musimy ją narysować na nowo?

Obrazy człowieka wpływają też na metodologię, sposób tworzenia pojęć, pojmowanie prawdy (absolutna czy horyzont, do którego zmierzamy, czy względna, relacyjna), a także na przedmiot badania, zainteresowania badacza, kryteria prawdziwości twierdzeń. Wpływają też na sposób poznawania, czyli m.in. na to, czy jesteśmy jedynie zainteresowani odkrywaniem prawdy, pozwalającej na manipulację przedmiotami poprzez intelekt, czy też odkryciem jej znaczenia – poprzez myślenie⁶. To, jak pojmujemy podmiot gospodarujący, może też wpływać na faworyzowanie, podkreślanie lub pomijanie znaczenia poszczególnych podejść. Zmienia to perspektywę patrzenia na ekonomię. Obrazy człowieka wyznaczają w ekonomii i zarządzaniu nowe kierunki dla szkół ekonomicznych i koncepcji w zarządzaniu. Krzyżanowski [1994] mówi, nawiązując do Kuhna ([2007], nawet o zmianie paradygmatów.

⁶ Odślonięcie istoty badanego przedmiotu oraz stwierdzenie, jakie jest jego usytuowanie w świecie [Sosenko 2008, s.12]. Badanie znaczenia związane jest z zrozumieniem i przedmiotu badania i nadaniu mu pewnego sensu w strukturze rzeczywistości (por. [Arendt 1991, s. 95]).

3. „Homo oeconomicus” jako podstawa ekonomii

„Homo oeconomicus”⁷ to podmiot, który ma określony cel gospodarczy i na podstawie swojej wiedzy o dostępnych środkach i okolicznościach działania wybiera najbardziej efektywne sposoby osiągnięcia tego celu. Człowiek ten jest zorientowany na własny interes, działa racjonalnie, maksymalizuje własną użyteczność, reaguje na restrykcje, ma stałe preferencje oraz dysponuje pełną informacją.

Model ten ma swoje źródła w filozofii, fizyce, ekonomii i etyce. Filozoficzne podstawy wywodzą się od filozofa Thomasa Hobbesa (1588-1679). Fizyczne podstawy dał modelowi Isaak Newton (1643-1727). Jego ekonomiczne podstawy pochodzą od Adama Smitha (1723-1790).

Cechy „homo oeconomicusa” są następujące: racjonalność, wolicyjność i intencjonalność. W modelu „homo oeconomicus” racjonalność podmiotu gospodarczego należy rozumieć w ujęciu klasycznym, dopiero w wieku XX od czasów H.A. Simona mówimy o koncepcji racjonalności ograniczonej. Model „homo oeconomicus” można scharakteryzować, odnosząc się do jego: (1) celów, (2) motywów działania oraz (3) formy działania.

Model ekonomiczny od swojej pierwotnej wersji przechodził różne fazy rozwoju. Przełomowa zmiana dokonała się jednak w latach 70. XX w.; kategoria celu została zamieniona z obiektywnej na subiektywną, co oznacza, że celem stała się maksymalizacja użyteczności lub zysku przy danych nakładach, nie trzeba było zajmować się więcej motywami działania. Nie zmieniała się natomiast forma działania, dała tylko bodziec do rozwoju analizy marginalnej i przełożenia ciężaru definicyjnego ekonomii z jej przedmiotu na sposób działania – odtąd ekonomię rozumie się jako naukę, która bada procesy dochodzenia do celu przy minimalnych nakładach. Podsumowując: „homo oeconomicus” to model człowieka maszyny opierający się na następujących aksjomatach:

- 1) *pleasure and pain* – koszty i korzyści jako centralne determinanty ludzkiego działania,
- 2) racjonalne zachowanie w zgodzie z zasadami przechodniości, pełności, zwrotności i nieciągłości preferencji,
- 3) stały porządek preferencji niezależny od wpływu innych osób ani czasu,
- 4) wyważone zachowanie konsumenckie na podstawie malejących korzyści krańcowych poszczególnych dóbr,
- 5) optymalizacja w sensie maksymalizacji według zasady „więcej jest lepiej niż mniej”.

Tak ukształtowany model człowieka stał się podstawą dla klasycznej i potem neoklasycznej teorii ekonomii. „Homo oeconomicus” wpłynął na sposób wnioskowania o całej gospodarce. Teoria ekonomii wychodząca od tego modelu zakłada patrzeć na ekonomię jak na nauki przyrodnicze, atomistyczne pojmowanie gospo-

⁷ Por. [Kirchgässner 2008], por. też jego filozoficzną krytykę u [Haller 2012].

darki, stosuje metodę idealizacji i tezę idealizmu metodologicznego [Balzer, Hamminga 1989; Hamminga 1992; Stępień, Szarzec 2007] oraz tezę o samoregulującym się systemie gospodarczym i tymczasowości wszelkiej nierównowagi.

4. Krytyczne uwagi dotyczące „homo oeconomicusa” jako podstawy teorii ekonomii

Pod adresem „homo oeconomicusa” stawia się wiele zastrzeżeń⁸. Punkty krytyczne zostały ułożone tutaj w następujące grupy: (1) wątpliwości metodologiczne, (2) niezgodność z empirią, (3) pominięcie istotnych czynników determinujących zachowanie człowieka, (4) negatywny wpływ na zachowanie człowieka przez dostarczanie negatywnych wzorców zachowania, (5) krótkowzroczność podejścia, (6) nieadekwatność do aktualnych problemów gospodarczych (kryzys), (7) krytyka ekonomii zbudowanej na takim obrazie człowieka.

4.1. Wątpliwości metodologiczne

Założenie o racjonalnym, opartym na pełnej informacji zachowaniu optymalizacyjnym nie jest roboczym punktem wyjścia w analizie, lecz dogmatem. Zwolennicy racjonalności ograniczonej wskazują na brak pogłębionych realistycznych elementów i czynników psychologicznych wpływających na działanie podmiotu oraz na błędność założenia o homogeniczności podmiotów pod względem obranego celu, hierarchii preferencji czy posiadanej wiedzy. Nie uwzględnia się podkreślanej np. przez Gubitzer [1993; 2007] odmiennej racjonalności występującej w różnych sektorach gospodarczych.

Przyjmowane przesłanki mają charakter nienaukowy (nie są oparte na obserwacji) i deterministyczny. Wartościowanie nie jest zgodne z ideałami nauki postulowanymi np. przez Webera [1917; 1904].

Następną metodologiczną trudnością jest słaba prognozowalność modeli ekonomicznych. Wreszcie F. Capra [1999] zarzuca mu także redukcjonistyczną metodykę.

4.2. Empiryczna nieadekwatność

Empiryczną nieadekwatność podkreślają liczne opracowania [Gubitzer 2007; Kappeller 2008]. Falk krytykuje weryfikację założeń, na których opiera się „homo oeconomicus” [Falk 2001]. Ekonomiczny obraz człowieka zakłada, że preferencje podmiotów są stałe i nie zależą od zachowania innych [Wojtyła 2008]. Gubitzer wskazuje na maskulinistyczne cechy tak stworzonego obrazu człowieka. Ponadto wbrew założeniami to w praktyce przeważają niekonkurencyjne, ale kooperacyjne strategie, widoczne w modelu „homo cooperativus” i „reciprocans” [Fehr, Gächter

⁸ Por. np. [Haller 2012, s. 39-74; Tomer 2001].

1998; Rost 2008, s. 50-58]. Podkreśla się znaczenie motywów i działań altruistycznych⁹, które występują obok egoistycznych, jak też większe znaczenie tzw. fairness niż zysku [Rost 2008, s. 50-58].

4.3. Pominięcie istotnych czynników wpływających na zachowanie człowieka

Model „homo oeconomicus” pomija społeczne zakorzenienie obrazu człowieka (*social embeddedness*). Pomija on dwa podstawowe wymiary konstruowania ekonomicznych instytucji – poznawczy i kulturowy. Poznawczy wymiar zakorzenienia odnosi się do sposobu, w jaki struktury stworzone przez mentalne procesy ograniczają ekonomiczne rozumowania. Natomiast kulturowy wymiar zakorzenienia dotyczy roli wspólnego formowania celów gospodarczych. Pomijanie tych czynników jest sprzeczne z odkryciami innych szkół ekonomicznych – i tak Granovetter podkreśla rolę sieci i społecznej interakcji we wpływaniu na mechanizm życia ekonomicznego. Nowy instytucjonalizm podkreśla znaczenie instytucji i społecznego otoczenia [Williamson 1998]. Weber dążenie do zysku wyjaśnił za pomocą zmiennych kulturowych i religijnych i odkrył powiązanie etyki i gospodarki [Weber, Baehr, Wells 2002]. E. Durkheim odkrył regulacyjne znaczenie społecznego świata dla procesów ekonomicznych i wpływ solidarnościowych czynników na strukturyzowanie ekonomicznych fenomenów, tj. podział pracy czy kontraktualne założenia wymiany [Durkheim 2010]. Polanyi z kolei badał wpływ różnych instytucji kapitalistycznych na procesy ekonomiczne [Polanyi 1957]. Model „homo oeconomicus” ujmuje jedynie bodźce techniczne czy stosowane przez rząd, pomijając znaczenie odczuć. A przecież jak pisze Akerlof, człowiek jest motywowany nieekonomicznymi bodźcami [Akerlof, Kranton 2010a].

4.4. Negatywny wpływ na faktyczne zachowanie podmiotów gospodarczych

Obraz człowieka w swojej funkcji normatywnej jest wzorcem. Na jego podstawie tworzą się nasze oczekiwania co do zachowań innych osób. Jeżeli wychodzimy z założenia, że inne osoby działają jedynie w oparciu o interes własny i preferencje, wybierały strategie defensywne, a nie kooperacyjne, sami będziemy się odpowiednio do tego zachowywali¹⁰. Istnieją liczne przykłady, na których można prześledzić, jak istniejący obraz człowieka ekonomicznego, z którym spotykają się np. studium ekonomiczne, wpływa na ich zachowania¹¹. Siebenhüner wykazuje negatywny wpływ

⁹ Por. [Fehr, Fischbacher 2003; Raab 2006, s. 107]. Pokazuje to tzw. *public good game* – zabawa w dobro publiczne, por. [Sigmund, Fehr, Nowak 2006].

¹⁰ Związane jest to z posiadanym potocznym obrazem człowieka, por. [Oerter 1999; Rollka, Schultz 2011].

¹¹ Por. Eksperymenty przeprowadzone przez autorów, takich jak: [Frank, Gilovich, Regan 1993; Yezer, Goldfarb, Poppin 1996]. Liczne przykłady u: [Kapeller 2008; Marwell, Ames 1981, s. 306] potwierdziły eksperymentalnie, że studenci ekonomii byli bardziej zdolni do zachowań *free ride* niż studenci innych kierunków.

obrazu człowieka ekonomicznego na świadomość publiczną i na politykę [Siebenhüner 2001a; 2000a].

4.5. Krótkowzrocność koncepcji „homo oeconomicus”

W standardowym ujęciu koncepcji „homo oeconomicus” nie przyjmuje się konsekwencji długookresowych wyborów dla siebie lub innych. Problem ten był opisany już w 1968 przez Hardina jako tzw. tragedia wspólnego pastwiska [Hardin 1968]. Krótkowzrocność podejścia widać też w tzw. błędzie zbitej szyby opisanym przez Hazlitta [Hazlitt 1993]. Liczne problemy związane z zadłużeniem¹², z zanieczyszczeniem środowiska wskazują na to, że przyjęcie krótkiej perspektywy w rozważaniu procesów gospodarczych grozi na dłuższą metę dużymi kosztami społecznymi.

4.6. Nieadekwatność do aktualnych problemów gospodarczych

Podejście ekonomii oparte na „homo oeconomicus” odpowiada warunkom, w jakich powstało – czasom rewolucji przemysłowej, natomiast wykazuje swoje liczne ograniczenia, gdy jest stosowane w sytuacji obecnego przełomu cywilizacyjnego – przejścia do gospodarki opartej na wiedzy, modeli o wysokim stopniu usieciowienia (z sieciową władzą i usieciowieniem demokracji), zvirtualizowanej „wikinonii” i gospodarki nietrwałości (nietrwałość form działalności gospodarczej, krótsze okresy życia produktów, stanowisk pracy, komunikacji, produkcji, technologii, wymiany, modeli życia, jak też wiedzy). Nawiązuje się tu do koncepcji zarówno „płaskiego świata”, jak i „globalnej wioski” [McLuhan 1960]. Gospodarkę nietrwałości [Mączyńska 2011] cechuje również wzrost liczby możliwości, który jednak skutkuje traumą społeczną, niepewnością, spadkiem poczucia bezpieczeństwa i kryzysem zaufania. Odrywa się sektor finansów i przepływów finansowych od realnej gospodarki. Prowadzi to do nietrwałości teorii ekonomicznych. W epoce gospodarki opartej na wiedzy, wiedzy niepewnej – „niedoskonała jest prawda i nieprawdziwa pewność” [Mączyńska 2009]. Coraz częściej stawia się postulat zmiany podejścia – z analizy ilościowej i modelowania matematycznego na rzecz analizy jakościowej, oraz postulat wyciągania wniosków z doświadczenia historycznego. W obecnej sytuacji według Huntingtona problemy cywilizacyjne [Huntington 2002] są większym zagrożeniem od kwestii ekonomicznych i demograficznych, nawiązuje się do tzw. stanu naruszonej równowagi [Hermann 2008; Mączyńska 2009]. Rost zauważa, że z istnienia tak wielkiej liczby nierozwiązanych ekonomicznych problemów można wnioskować o tym, że „homo oeconomicus” nie pozwala na odpowiednie wyjaśnienie ekonomicznych problemów [Rost 2008, s. 50-58].

¹² Problem zadłużenia jest wyjaśniany w ramach ekonomiczno-politycznych, które wychodzą od modelu homo oeconomicusa, adaptując ten model dla potrzeb wyjaśnienia procesów zachodzących w polityce, por. [Buchanan 1962].

4.7. Krytyka ekonomii zbudowanej na takim obrazie człowieka

Wojtyna [2008] wyróżnia następujące zastrzeżenia do ekonomii: ekonomia zapożyczyła niewłaściwe koncepcje fizyki (problem równowagi termodynamicznej) i nie jest skłonna z nich zrezygnować, cykl koniunkturalny jest mitem, teorii nie udało się przewidzieć żadnego załamania giełdowego, nie rozumiemy, co naprawdę wywołuje wzrost gospodarczy, jak też teoria ekonomii nie daje realnych wyjaśnień, dlaczego stopy procentowe są tak niskie¹³. Już Keynes podjął się krytyki podstaw ekonomii opartej na takim obrazie, zauważając, że w odniesieniu do ogólnego poziomu zatrudnienia i produktu nie ma żadnego działania „niewidzialnej ręki”, które by przekształcało interes osobisty w społeczne optimum.

4.8. Alternatywy

Wielostronna krytyka koncepcji „homo oeconomicus” i przemiany dokonujące się w naszym społeczeństwie i na całym świecie mające wymiar globalny¹⁴ owocują powstaniem alternatywnych obrazów człowieka, a wraz z nimi całych kierunków ekonomicznych, które się na nich opierają.

Powstały takie koncepcje człowieka, jak: „homo reciprocans”, „cooperativus”, „sociologicus”, „ecologicus/sustinens” lub „animal spirits”. W „homo reciprocans” [Falk 2001] wskazuje się na istotną cechę człowieka – jego dążenie do „fairness” i kierowanie się zasadą „tit for tat”. „Homo cooperativus” [Schröder 2007] wywodzi się z koncepcji Rogalla [Rogall 2009]. Jest powiązany z ekonomią środowiska, względnie ekonomią ekologiczną (niem. Umweltökonomie¹⁵). Wskazuje się tu podobnie jak w koncepcji „homo oeconomicus” na korzyści ze specjalizacji pracy, ale ujmuje także długookresowe cele, co znajduje odzwierciedlenie w miłości bliźniego, pomocy i kooperacji¹⁶. Koncepcja ta składa się z dwóch elementów – samoodpowiedzialności (tendencji do decentralności i negacji systemu autorytarnego), jak też wzajemnej pomocy (symbiozy i kooperacji)¹⁷. Kolejnym modelem jest „homo sustinens” charakterystyczny dla orientacji ekonomii o nazwie „sustainable economics” [Goldin, Winters 1995; Price 2000, Rao 2000; Gilman 1992; Daly 1997], opisany przez Siebenhünera [Siebenhüner 2000b; Siebenhüner 2000a; Siebenhüner 2001a].

„Homo sociologicus” to model człowieka powstały na gruncie socjologii, ale w dużej mierze przejęty przez ekonomię instytucjonalną, a rozwinięty przez

¹³ Inne zastrzeżenia, por. [Kirchgässner 2000, s. 163].

¹⁴ Por. [Krugman 2008].

¹⁵ Por. [Rogall 2002].

¹⁶ Jest konsekwencją też zjawiska określanego jako „small-world fenomen” odnoszącego się do sieciowości naszego świata, opisanego przez Buchanna [2003].

¹⁷ W wyniku badań prowadzonych m.in. przez Roberta Axelroda w latach 70. opisane zostały różne strategie kooperacji, wybierane przez człowieka i opłacalne dla niego [Axelrod 2005]. Na ich podstawie tworzone są zalecenia dla UNO, Banku Światowego czy Pentagonu.

[Dahrendorf 2006]. Człowiek jest tu postrzegany jako istota uwarunkowana przez innych ludzi, która musi się podporządkować ich normom, wartościom i oczekiwaniom (rozdziela się tu oczekiwania musu, powinności i możliwości). Instytucjonalisci zauważają, że człowiek o wiele mniej orientuje się na maksymalizację użyteczności, a o wiele silniej ulega właśnie naciskom otoczenia, kształtowanego przez różne społeczne instytucje¹⁸, tworzące różne normy i wartości. Dopiero nowy instytucjonalizm integruje normy i wartości w kontekst maksymalizacji – społeczne oczekiwania są tu postrzegane jedynie jak koszt, ograniczenie problemu maksymalizacyjnego. W nowym instytucjonalizmie nadal się uznaje, że zarówno jednostka, jak i grupa działają w otoczeniu wywierającym wpływ na formułowanie celów gospodarczych, jak też na wiedzę, jaką te jednostki dysponują, a także na konkretne działania, które są traktowane jako ponoszone koszty w problemie maksymalizacyjnym.

Instytucjonalizm psychologizuje koncepcje „homo sociologicusa”, podejmując problem indywidualny – racjonalności ograniczonej, która według D. Northa jest ograniczona wielkością rynku, sprawnością aparatu egzekucyjnego, jak również postawami ideologicznymi.

W keynesizmie rysuje się koncepcja człowieka bardziej psychologiczna. Keynes zwraca uwagę na rolę różnych czynników psychospołecznych w podejmowaniu decyzji (np. skłonności podmiotu), por. [Keynes 1956, Stępień, Szarzec 2007].

Koncepcja człowieka oparta na racjonalności ograniczonej¹⁹ wpłynęła też na rozwój teorii ekonomicznych w obrębie monetaryzmu, nowej ekonomii klasycznej i szkoły realnego cyklu koniunkturalnego, wprowadzających dalsze zmiany poglądów klasycznych, spowodowane krytyką keynesistów i pracami Simona i Kahnemana nad koncepcją racjonalności ograniczonej (*Bounded rationality*).

Również ekonomia złożoności wychodzi od obrazu człowieka, w którym modelowane jednostki wykorzystują indukcyjne „reguły kciuka” w podejmowaniu decyzji, dysponując niepełną informacją, będąc podatnymi na błędy i tendencyjne nastawienie, uczą się i adaptują z upływem czasu.

Wreszcie w ekonomii behawioralnej²⁰ wprowadza się wspomnianą koncepcję *animal spirits*. Jest ona wynikiem połączenia teorii keynesowskiej z osiągnięciami innych dyscyplin, tj. socjologii, psychologii społecznej, pedagogiki, neurologii, antropologii. Jest związana z odwróceniem tzw. przewrotu paretowskiego i oparciem ekonomii na psychologii, a nie jak chciał Pareto – na racjonalnym wyborze. Camerer

¹⁸ Instytucje są rozumiane jako „formalne reguły, nieformalne przymusy, sposoby ich narzucania i egzekwowania” [North 1981].

¹⁹ Problem szerzej opisywany zarówno przez [Simon 1991], jak i [Elster 1983; Kahneman 2003].

²⁰ Na przykład [Akerlof, Kranton 2010b]. Klasyfikacja poglądów: 1) Herbert Simon i szkoła z Carnegie, 2) George Ktona i szkoła Michigan, 3) ekonomia psychologiczna (C. Camerer, E. Fehr, D. Kahneman, D. Laibson, G. Loewenstein, M. Rabin, R. Thaler, H. Leibenstein i teoria efektywności, 5) G. Akerlof i behawioralna makroekonomia; 6) R. Nelson, S. Winter i ekonomia ewolucyjna; 7) finanse behawioralne, 8) V. Smith i ekonomia eksperymentalna, por. [Wojtyła 2008].

i Loewenstein [2004] uważają, że modele oparte na założeniu ścisłej racjonalności zostaną stopniowo zastąpione przez modele behawioralne.

Ekonomia zwana „Care-Oekonomie” [Vogel 2007] wychodzi od obrazu człowieka opartego na jego zdolności do troszczenia się o innych. Podkreślenie tych cech człowieka ekonomicznego charakterystyczne jest także dla ekonomii feministycznej, zwracającej uwagę na maskulinistyczne rysy „homo oeconomicusa” i konieczność uzupełnienia tychże rysów przez cechy tradycyjnie przypisywane kobietom [Ferber, Nelson 1993; Nelson 2001; Ferber, Nelson 2003].

Przedstawione powyżej różne koncepcje człowieka oddziałują na kierunki rozwoju ekonomii. Oczywiście nie wyczerpują one pełnej gamy modeli i koncepcji we współczesnej ekonomii. Można jednak wśród tych alternatywnych koncepcji człowieka dostrzec pewne cechy wspólne (nowe wzory myślenia, nowe koncepcje racjonalności, wagę czynników społecznych i kulturowych, uwzględnienie długiego okresu trwania, celowość długookresowości, wiele płaszczyzn działania człowieka, zachowanie – motywacja – sens, jak i zagadnienie transcendencji człowieka w ekonomii). Kolejną cechą jest nowe rozumienie racjonalności – tzw. „racjonalności ograniczonej” [Simon 1957; Stępień, Szarzec 2007, s. 17]. Ograniczenia tej racjonalności są związane z tendencjami w rozwoju gospodarki rynkowej, jak też z cechami posiadanymi przez podmioty podejmujące decyzje gospodarcze. W działaniu człowieka dominują zazwyczaj doraźne, satysfakcjonujące go poziomy realizacji celów, ograniczone możliwości percepcji informacji i przetworzenia w odpowiednie decyzje [Wiśniewski 1996; Stępień, Szarzec 2007, s. 19]. Kolejny element pojawiający się w alternatywnych koncepcjach obrazu człowieka to rola czynników społecznych i kulturowych, jak też uwzględniania kategorii długiego trwania i celowości działania.

W niektórych koncepcjach bardziej zorientowanych psychologicznie wychodzi się od 4 popędów, które są wrodzone, niezależne od siebie, nie wywodzą się z jakiegoś wspólnego popędu i muszą być w pełni respektowane, inaczej dochodzi do zastoju. Popędy te decydują o naszych podstawowych sposobach zachowań gospodarczych. Zalicza się tu popęd do zdobywania/nabywania, popęd nawiązywania więzi, popęd do uczenia się [Lawrence, Nohria 2003].

Ujmowanych jest kilka płaszczyzn funkcjonowania człowieka, z uwzględnieniem motywacji i sensu. Znaczenie sensu podkreślają nie tylko filozofowie, lekarze²¹, ale także etycy gospodarczy²². Jest on nie tylko źródłem motywacji człowieka (zwłaszcza pozaekonomicznej), która przekłada się na działanie. Współzależność sensu – motywacji i działania odpowiada głębokiej strukturze człowieka (duch – dusza – duch), a ujęcie tych trzech wymiarów pozwala na pełne ujęcie istoty człowieka, nawiązując do wizji człowieka ojców myśli filozoficznej i nauki Platona i Arystotelesa).

²¹ Jak psychiatra Victor Frankl [1997].

²² Jak np. Ulrich, twórca jednego z podejść etycznych, tj. etyki integralnej [Ulrich 2001].

5. Zakończenie

Powstanie nowych koncepcji człowieka lub przemian zachodzących w obrębie dotychczasowych jest spowodowane wieloma czynnikami omówionymi powyżej. Jedną z nich jest krytyka skierowana wobec tradycyjnej koncepcji „homo oeconomicus”. Konsekwencją pojawiania się abstrakcyjnych obrazów człowieka jest powstanie nowych kierunków ekonomicznych: ekonomii złożoności (należy tu ekonomia wiedzy niedoskonałej), behawioralnej [Camerer, Loewenstein 2004], eksperymentalnej, ekonomii opiekuńczej (*caring economics*) [Vogel 2007], feministycznej [Ferber, Nelson 1993; Ferber, Nelson 2003], ekologicznej, neuroekonomii, ekonomii solidarnej, Gemeinwohl-Ökonomie [Felber 2010], ewolucyjnej [Boulding 1981; Dopfer 2001]. Innym rezultatem są metodologiczne zmiany (rozszerzenie zakresu metod badania²³, szersze zastosowanie metod eksperymentalnych, wykorzystanie wiedzy z zakresu psychologii i neurologii do badania zachowań ekonomicznych, metod stosowanych przez ekonomię behawioralną, większy nacisk na jakościowe analizy, włączenie badania wartości i norm). Zalicza się tu także nowy cel badań (nie tylko opis, ale odkrycie pożądanego ładu gospodarczego, wskazówki dla polityki) i zakres badań.

Nowe modele człowieka są przydatne w kontekście stawiania sobie pytania o przyszły kształt polityki ekonomicznej, o nowy ład polityczny²⁴. Inne ich zastosowanie to wykorzystanie badań na temat zachowań kooperacyjnych człowieka do prowadzenia negocjacji w zakresie polityki międzynarodowej i rozwiązywania problemów gospodarczych na płaszczyznach ponadkrajowych [Rost 2008]. Kolejny obszar zastosowania alternatywnego obrazu człowieka to odkrycie znaczącej wartości długiego okresu trwania (np. „homo sociologicus”, „homo sustinens”).

Inna możliwość zastosowania to badania nad bardziej efektywnymi układami społecznymi [Lawrence, Nohria 2003]. Są to badania nad innymi formami własności (*usus, abusus, usus fructus*) i uwzględnienie efektów badań ekonomii instytucjonalnej w obszarze praw własności oraz odkrycie aspektów związanych z rolą wartości moralnych w ekonomii mające znaczenie dla rozwiązywania wielu problemów na poziomie firmy, jak też w polityce gospodarczej.

„Homo oeconomicus” jako obraz człowieka będący podstawą ekonomii ma liczne mankamenty. Jego zalety są do obronienia w obrębie gmachu teoretycznego i zakresu, dla jakiego powstał, i do wąskich problemów teoretycznych, jak też do sytuacji

²³ Np. odejście od takich mierników dobrobytu, jak PKB *per capita* na rzecz innych [Diefenbacher, Zieschank 2011], np. wskaźników szczęścia, czy jak pisze [Kołodko 2008] – o zintegrowanym indeksie pomyślności.

²⁴ Te pytania stają się szczególnie istotne w kontekście tzw. tektonicznego ruchu 5 płyt ekonomicznych. Thurrow [1999] zalicza tu: 1) upadek komunizmu, co dało podłoże do wiary w doktrynę neoliberalizmu, 2) oparcie się gospodarki na kapitale intelektualnym, na wiedzy, 3) demografię – przyrost ludności w najbiedniejszych krajach, wzrost mobilności, starzenie się społeczeństw, 4) postępującą globalizację i rosnącą kompleksowość powiązań gospodarczych, 5) świat bez dominującego mocarstwa.

praktycznych – równowagi w gospodarce. Nie jest on jednak wystarczający do tego, aby rozwiązać całościowo szersze problemy związane z obecnymi sytuacjami kryzysowymi i wyzwaniem gospodarczymi oraz cywilizacyjnymi. Nie odpowiada też aktualnemu rozwojowi człowieka i jego otoczenia²⁵. Rosnąca złożoność otoczenia, globalizacja, ogromny wzrost znaczenia wiedzy, zagrożenia środowiskowe są bodźcem do szukania nowych modeli człowieka i nowych zasad teorii oraz praktyki ekonomii, jak też nowych zasad polityki ekonomicznej. Obraz człowieka, na jakim ma szansę oprzeć się ekonomia przyszłości, to obraz całościowy obejmujący wiele poziomów człowieka²⁶. Zachowania człowieka w gospodarce nie są zatem ograniczone jedynie do zachowań odnoszących się do sfery produkcji, podziału i wymiany (ideał klasyczny) ani do sposobu podejmowania decyzji – poszukiwanie ekonomicznych rozwiązań, czyli osiąganie celów przy minimalnym nakładzie (ideał neoklasyczny), ale przyjmują szerszy sposób patrzenia na podmiot gospodarujący i jego zachowania i nie zacieśniają sposobu jego postępowania do jedyne go słusznego – egoistycznej koncentracji na własnych interesach, ujmując także inne jego zakorzenienie w strukturze psychofizycznej, popędy, które wyrażają się w zachowaniach altruistycznych, troski o innych, jak i kooperujących. Obraz ten dystansuje się zatem od silnie maskulinistycznego charakteru „homo oeconomicus”²⁷. Dokonujące się na naszych oczach zmiany społeczne, zapoczątkowane ruchami feministycznymi, obecnie wyrażające się w coraz większym znaczeniu dyskusji o gender, wymagają odkrycia drugiej połowy „homo oeconomicusa” – człowieka kooperacyjnego, altruistycznego i opiekuńczego. Połączenie czy nawet przekroczenie tych wymiarów człowieka spełnia wymogi całościowego spojrzenia na człowieka. Taki obraz człowieka może lepiej wypełnić swoją funkcję normatywną. Ekonomia oparta na takim obrazie człowieka musi wzbogacić swoje metody badawcze o narzędzia jakościowe, wydłużyć horyzont patrzenia, zakres analiz i ujrzeć swój przedmiot badawczy w szerszym kontekście, jak to czyniła ekonomia u progu swoich narodzin (u Arystotelesa)²⁸.

Literatura

- Akerlof G.A., Kranton R., *Identity economics*, “The Economists’ Voice” 7/2 (2010a), 1553-3832.
Akerlof G.A., Kranton R.E.X., *Identity Economics: How our Identities Shape our Work, Wages, and Well-Being*, Princeton University Press, 2010b.
Arendt, H., *Myślenie*, Czytelnik, Warszawa 1991.
Arystoteles, *O duszy* (przetłumaczył z greckiego, wstępem, przypisami i skorowidzem opatrzył Paweł Siwek), PWN, Warszawa 1988.

²⁵ Por. fazy rozwoju cywilizacyjnego i świadomości [Wilber 2000].

²⁶ Sfera fizjologiczna – duszy i ducha, odpowiadająca triadzie – zachowanie, motywacja i sens.

²⁷ Por. [Wilber 2000; Gubitzer 1993].

²⁸ Możliwość zastosowania dotychczasowych narzędzi badawczych – wychodzących od aktualnego obrazu człowieka nadal istnieje. Trzeba jednak jasno zaznaczyć, że oddaje ona jedynie pewien a nie cały obraz gospodarki [Falk 2001].

- Axelrod R., *Die Evolution der Kooperation*, Oldenbourg, München 2005.
- Balzer W., Hamminga B. (red.), *Philosophy of Economics*, Kluwer, Dordrecht 1989.
- Biskup R., *Sichtweisen Vom Menschenbild*, [w:] R. Biskup, *Das Menschenbild In Wirtschaft Und Gesellschaft*, Verlag Paul Haupt, Bern 2000.
- Boulding K., *Evolutionary Economics*, Sage, London 1981.
- Buchanan J.M., Tullock G. (red.), *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor, Michigan 1962.
- Buchanan M., *Small World: Uncovering Nature's Hidden Networks*, Phoenix, London 2003.
- Camerer C.F., Loewenstein G., *Behavioral Economics: Past, Present, Future*, [w:] C.F. Camerer, G. Loewenstein, *Advances in Behavioral Economics*, Princeton University Press, Princeton 2004, 3-53.
- Capra F., *Wendezeit: Bausteine für Ein Neues Weltbild*, Knauer, München 1999.
- Dahrendorf R., *Homo Sociologicus: Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der Sozialen Rolle*, VS Verlag Für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2006.
- Daly H.E., *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Beacon Press, New York 1997.
- Daly H.E., *Ecological Economics and Sustainable Development: Selected Essays of Herman Daly*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007.
- Diefenbacher H., Zieschank R., *Woran Sich Wohlstand Wirklich Messen Lässt. Alternativen Zum Bruttoinlandsprodukt*, Oekom-Verlag, München 2011.
- Dopfer, K. (red.), *Evolutionary Economics: Program and Scope*, Kluwer Acad. Publ., Boston 2001.
- Durkheim E., *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, PWN, Warszawa 2010.
- Elster J., *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge University Press, New York 1983.
- Fahrenberg J., *Annahmen über den Menschen. Eine Fragebogenstudie mit 800 Studierenden der Psychologie, Philosophie, Theologie und Naturwissenschaften*, "Forschungsberichte Des Psychologischen Instituts Der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg I. Br." 1964 (2006).
- Fahrenberg J., Cheetham M., *Assumptions about human nature and the impact of philosophical concepts on professional issues: a questionnaire-based study with 800 students from psychology, philosophy, and science*, "Philosophy, Psychiatry & Psychology" 14/3 (2007), 183-201.
- Falk A., *Homo Oeconomicus Versus Homo Reciprocans: Ansätze Für Ein Neues Wirtschaftspolitisches Leitbild?*, "Perspektiven Der Wirtschaftspolitik" 4 (2001), 141-172.
- Fehr E., Fischbacher U., *The Nature of Human Altruism*, "Nature" 425 (2003), 785-791.
- Fehr E., Gächter S., *Reciprocity and economics: the economic implications of <i> homo reciprocans </i>*, "European Economic Review" 42/3 (1998), 845-859.
- Felber C., *Die Gemeinwohl-Ökonomie: Das Wirtschaftsmodell der Zukunft*, Deuticke, Wien 2010.
- Ferber M.A., Nelson J.A., *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*, The University of Chicago Press, Chicago 1993.
- Ferber M.A., Nelson J.A., *Feminist Economics Today. Beyond Economic Man*, The University of Chicago Press, Chicago 2003.
- Frank R.H., Gilovich T., Regan D.T., *Does studying economics inhibit cooperation?*, "Journal of Economic Perspectives" 7/2 (1993), 159-171.
- Frank V.E., *Man's Search for Meaning*, Pocket Books, New York 1997.
- Gehlen A., *Der Mensch. Seine Natur und Seine Stellung in der Welt*, Athenäum, Frankfurt/Main 1993.
- Gilman R., *Design for a sustainable economics*, "Context" 32 (1992), 52-59.
- Goldin I., Winters L.A., *The Economics of Sustainable Development*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge 1995.
- Gubitzer L., *Alternative Ökonomie. Ein Neues Paradigma in der Ökonomie*, [w:] W. Berger, A. Pellert, *Der Verlorene Glanz der Ökonomie. Kritik und Orientierung*, Falter Verlag, Wien 1993.

- Gubitzer L., *Was hat Schumpeterische Unternehmer mit den Desparate Housewives zu tun? Eine Annäherung an das Thema Menschenbild in der Ökonomie*, [w:] A. Grisold, L. Gubitzer, R. Pirker, *Das Menschenbild in Der Ökonomie. Eine Verschwiegene Voraussetzung*, Löcker, Wien 2007, 33-74.
- Haller C., *Menschenbild und Wirtschaft: Eine Philosophische Kritik und Erweiterung Des Homo Oeconomicus*, Tectum Verlag, Marburg 2012.
- Hamminga B., *Idealization in the Practice and Methodology of Classical Economics: The Logical Struggle with Lemmas and Undesired Theorems*, “Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” 25 (1992), 103-114.
- Hardin G., *The tragedy of the commons*, “Science” 162/3859 (1968), 1243-1248.
- Hazlitt H., *Ekonomia w jednej lekcji*, Wydawnictwo Znak Signum, Kraków 1993.
- Hermann A., *Dokąd zmierza ekonomia?*, “Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2 (2008).
- Hesch G., *Das Menschenbild Neuer Organisationsformen. Mitarbeiter und Manager im Unternehmern der Zukunft*, Shaker Verlag, Aachen 2000.
- Horodecka A., *Funkcje obrazu człowieka w ekonomii*, [w:] J. Stacewicz, *Pomiędzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2011a.
- Horodecka A., *Koncepcja homo sustinens i jej rola w polityce gospodarczej wobec wyzwań globalnego kryzysu*, [w:] K. Pająk, J. Tomidajewicz, *Polityka gospodarcza wobec globalnego kryzysu ekonomicznego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011b, 31-55.
- Horodecka A., *Problem definiowania dobrobytu i wartości w ekonomii i jego znaczenie dla polityki gospodarczej*, [w:] J. Stacewicz, *Polityka gospodarcza w świetle kryzysowych doświadczeń*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011c, 9-47.
- Horodecka A., *Człowiek jako podmiot gospodarujący*, [w:] E. Marciszewska, P. Jeżowski (red.), *Granty rektorskie SGH w Warszawie. Raporty z badań 2011*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012a, 49-80.
- Horodecka A., *Rola obrazów człowieka w koncepcjach zarządzania z uwzględnieniem aspektów metodologicznych*, [w:] A. Czech, *Studia ekonomiczne nauki o zarządzaniu – u początków i współcześnie*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2012b, 443-464.
- Horodecka A., Martowska K., Wrocławska-Warchała E., *Concepts of Human Nature, Social Effectiveness and Communication in the Workplace*, The Applied Business and Entrepreneurship Association International Conference, Portland University, Honolulu 2014 (In Process).
- Huntington S.P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Free Press, London 2002.
- Kahneman D., *Maps of bounded rationality: psychology for behavioral economics*, “The American Economic Review” 93/5 (2003), 1449-1475.
- Kapeller J., *Das Menschenbild Moderner Ökonomie*, Trauner, Linz 2008.
- Keynes J.M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa 1956.
- Kirchgässner G., *Homo Oeconomicus: Das Ökonomische Modell Individuellen Verhaltens und Seine Anwendung in den Wirtschafts-Und Sozialwissenschaften*, Mohr Siebeck, Tübingen 2000.
- Kirchgässner G., *Homo Oeconomicus: the Economic Model of Behaviour and its Applications in Economics and other Social Sciences*, Springer-Verlag New York, Boston, MA 2008.
- Klimczak B., *Wizerunek współczesnego człowieka gospodarującego*, Wydawnictwo AE, Kraków 2000.
- Kołodko G.W., *Wędrujący świat*, Prószyński i S-Ka, Warszawa 2008.
- Krugman P., *the Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, WW.Norton & Co, London 2008.
- Krzyżanowski L., *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, PWN, Warszawa 1994.
- Kuhn T.S., *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolutionen*, Suhrkamp, Frankfurt Am Main 2007.
- Lawrence P.R., Nohria N., *Driven: Was Menschen und Organisationen antreibt*, Klett-Cotta, Stuttgart 2003.

- Mączyńska E., *Ekonomia a przełom cywilizacyjny. Pytania otwarte*, "Studia Ekonomiczne"/3-4 (2009), 137-156.
- Mączyńska E., *Ekonomia w warunkach gospodarki nietrwałości*, "Polska Myśl Strategiczna. Na Spotkanie z Enigmą XXI Wieku, Biuletyn PTE" 52/2 (2011).
- Marwell G., Ames R.E., *Economists free ride, does anyone else?: experiments on the provision of public goods, IV*, "Journal of Public Economics" 15/3 (1981), 295-310.
- Matthiesen K.H., *Kritik des Menschenbildes in der Betriebswirtschaftslehre*, Paul Haupt, Bern 1995.
- McGregor D., *The Human Side of Enterprise*, McGraw-Hill, New York 2006 (1960).
- Mcluhan M., *The Gutenberg Galaxy*, Routledge & Kegan Paul, London 1960.
- Müller C., *Zum Menschenbild Von Kindern und Jugendlichen Eine Empirische Untersuchung*, Ludwig-Maximilian-Universität München, 2012.
- Nelson J.A., *Economic methodology and feminist critiques*, "Journal of Economic Methodology" 8/1 (2001), 93-97.
- Neuberger O., *Führen und Geführt Werden*, Lucius and Lucius, Stuttgart 2002.
- North D.C., *Structure and Change in Economic History*, Norton, New York 1981.
- Oerter R., "Self-Object Relation as a Basis of Human Development." *The Origins of Action*, Springer, New York 1991.
- Oerter R. (red.), *Menschenbilder in der Modernen Gesellschaft*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1999.
- Oerter R., Detzer K.A., *Menschenbilder in Der Modernen Gesellschaft*, Enke, 1999.
- Platon, *Państwo*, Antyk, Kęty 2003.
- Platon, *Faidros* (przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył Leopold Regner), PWN, Warszawa 2004.
- Polanyi K., *The Economy as Instituted Process*, [w:] M.S. Granovetter, Richard, *The Sociology of Economic Life*, Westview Press, Boulder, CO 1957.
- Popper K.R., Eccles J.C., *Das Ich und Sein Gehirn*, Piper, München 2005.
- Price C., *The landscape of sustainable economics*, "Landscape and Sustainability" (2000), 33-51.
- Raab G., *Ist Der Homo Oeconomicus Noch Zu Retten? Das Bild Vom Menschen in Er Behavioral Finance*, [w:] V.V. Nell, K. Kufeld, *Homo Oeconomicus. Ein Neues Leitbild in Der Globalisierten Welt?*, Lit Verlag, Berlin 2006, 107-123.
- Rao P.K., *Sustainable Development: Economics and Policy*, Blackwell Publishers, 2000.
- Rogall H., *Neue Umweltökonomie – Ökologische Ökonomie*, Leske & Budrich, Opladen 2002.
- Rollka B., Schultz F., *Kommunikationsinstrument Menschenbild: Zur Verwendung Von Menschenbildern in Gesellschaftlichen Diskursen*, VS Verlag Fur Sozialwissenschaften Gmbh, Wiesbaden 2011.
- Rost N., *Homo Oeconomicus. Eine Fiktion Der Standardökonomie*, "Zeitschrift Für Sozialökonomie" 45/158/159 (2008), 50-58.
- Schein E., *Organizational Psychology*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1970.
- Schräder O., *Wohin Wollen Wir Gehen?: Homo Oeconomicus und Homo Cooperativus-Tragfähige Konzepte Für Die Zukunft?*, AG-SPAK-Bücher, Neu-Ulm 2007.
- Siebenhüner B., *Homo sustinens – towards a new conception of humans for the science of sustainability*, "Ecological Economics" 32 (2000a), 15-25.
- Siebenhüner B., *Homo Sustinens Als Menschenbild Für Eine Nachhaltige Ökonomie*, "Sowi-Online" 1 (2000b).
- Siebenhüner, B., *Homo Sustinens – Auf Dem Weg Zu Einem Menschenbild Der Nachhaltigkeit*, Metropolis-Verlag, Marburg 2001a.
- Siebenhüner B., *Nachhaltigkeit und Menschenbilder*, "Zfwu" 2/3 (2001b), 343-359.
- Sigmund K., Fehr E., Nowak M.A., *Teilen und Helfen – Ursprünge Sozialen Verhaltens*, "Spektrum Der Wissenschaft" 5 (2006), 52-62.
- Simon H., *Bounded rationality and organizational learning*, "Organization Science" 2/1 (1991), 125-134.

- Simon H.A., *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in Society Setting*, Wiley, New York 1957.
- Smith A., *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, University of Chicago Press, Chicago 2005.
- Sosenko K., *Problemy filozofii i metodologii nauk dla ekonomistów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2008.
- Stępień B., Szarzec K., *Ewolucja poglądów teorii ekonomii na temat koncepcji człowieka gospodarującego*, „*Ekonomista*”/1 (2007), 13-35.
- Thurow L.C., *Przyszłość kapitalizmu*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1999.
- Tomer J.F., *Economic man vs. heterodox men: the concepts of human nature in schools of economic thought*, „*Journal of Socio-Economics*” 30/4 (2001), 281-293.
- Ulrich P., *Integrative Wirtschaftsethik: Grundlagen einer Lebensdienlichen Ökonomie*, Haupt, Bern 2001.
- Vogel S., *Why Should We Care About Care?: Care-Ökonomie als Paradigma in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, Basel 2007.
- Weber M., *Die „Objektivität“ Sozialwissenschaftlicher und Sozialpolitischer Erkenntnis*, „*Archiv Für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*” 19 (1904), 22-87.
- Weber M., *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der Soziologischen und Ökonomischen Wissenschaften*, [w:] M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Mohr, Tübingen 1917, 489B540.
- Weber M., Baehr P.R., Wells G.C., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: and other Writings*, Penguin, London 2002.
- Weinert A.B., *Menschenbilder in Organisationen und Führungstheorien. Erste Ergebnisse einer Empirischen Überprüfung*, „*Zeitschrift Für Betriebswirtschaft*” (1984), 30-62.
- Wilber K., *A Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality*, Shambala Publications, Boston 2000.
- Williamson O.E., *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, PWN, Warszawa 1998.
- Wiśniewski J., *Polimorfizm zasady racjonalnego gospodarowania: teoretyczne studium komparatywne*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1996.
- Wojtyna A., *Współczesna ekonomia – kontynuacja czy poszukiwanie paradygmatu?*, „*Ekonomista*”/1 (2008), 9-32.
- Yezer A.M., Goldfarb R.S., Poppen P.J., *Does studying economics discourage cooperation? watch what we do, not what we say or how we play*, „*The Journal of Economic Perspectives*” 10/1 (1996), 177-186.

HOMO OECONOMICUS AS THE BASIS OF ECONOMICS. CRITICISM AND ALTERNATIVES

Summary: The aim of the article is the critical evaluation of the concept of the man as the basis of the mainstream economy and to show possible, alternative directions of this concept transformations. The paper criticizes “homo oeconomicus” theory which focuses on methodological problems, inconsistency with the empirical knowledge on human functioning, omitting key elements in this human model which affect it and which adversely influence human behavior as an individual and group, as well as short-sightedness of this approach and inapplicability to current economic problems. Therefore there are among others alternative pictures of a human connected with the emergence of new economic directions, methodological changes and the extension of the range of research methods.

Keywords: homo oeconomicus, alternative images of man, methodology.